

30. <Ἀνεπίγραφος>

<Βησσαρίων Μιχαήλω Ἀποστολίῳ.>

M 240 Μάλιστα μὲν αὐτόν σε ἰδεῖν καὶ κοινῇ τὰς κοινὰς ἀποκλαύσασθαι συμφοράς, εἰ δὲ μὴ ὡς μηκίστοις σου ἐντυχεῖν γράμμασιν ἐπεθύμουν, οἷς ἂν περὶ πάντων ἀκριβέστερον διδαχθεῖην. ἀλλὰ σοῦ τε ἀπέτυχον καὶ γράμματα 5 ἡμῖν ἦκεν, ὡσπερ βραδύτατα, οὕτω δὴ καὶ βραχύτατα. οἶμαι δὲ τοῦ μὲν τὴν τοῦ διὰ Βονωνίας ἂν διελθεῖν προσδοκίαν, τοῦ δὲ τὴν πρὸς τὴν προκειμένην ὁδὸν ἐπειξιν αἰτίαν γενέσθαι. τὰ μὲν οὖν ἡμέτερα κακὰ μείζω παντὸς ὄντα θρήνου τί ἂν τις καὶ ἀναξάινοι; δέδια δέ, μὴ καὶ χεῖρω ἐπέλθοιεν, οὐκέτι μὲν Ἑλλησιν ὠχόμεθα γὰρ οἶμοι· ἀλλὰ τοῖς ὀπηδήποτε Χριστιανοῖς καὶ μάλιστα 10 Ἰταλοῖς, οἱ πάσῃ μηχανῇ ἀναπεπταμένην τε καὶ εὐρεῖαν ὁδὸν παρασκευάζουσι

10 ὀπηδήποτε] ὀπηδήποτε *Lampyr.*

Die folgenden sechs Briefe (30—35), in Bessarions eigener Sammlung im Cod. Marc. gr. 527 fol. 240—244 v (= M) überliefert, tragen keine Überschrift. Als Empfänger kommt nur Michael Apostolios in Betracht. So vermutete schon Lampros auf Grund eines Briefes von Apostolios an Bessarion, der den aus Konstantinopel entronnenen Griechen in Bologna erwartete, und zwar war das vor März 1455 (Sp. Lampros: *Νέος Ἑλληνομνήμων*. Ἐν Ἀθήναις VI [1909] 395. Apostolios' Brief bei H. Noiret, *Lettres inédites de Michel Apostolis*. Paris 1889, p. 9 u. 16. Vgl. E. Legrand, *Bibliographie hellénique*. Paris 1885 ss. II 240.). Diese Vermutung wird durch weitere Beobachtungen hinsichtlich der Lebensumstände des Adressaten bestätigt, die ich schon früher geltend gemacht habe (I 329 n. 8). Völlig schlüssig wird der Nachweis durch die Aufträge zum Ankauf alter Handschriften in Griechenland, die ihm Bessarion in den vorliegenden Briefen erteilt. Denn aus des Apostolios Briefen bietet sich uns das anschauliche Bild von dessen ständigem Bemühen um den Erwerb alter Autoren für Bessarion (H. Noiret, l. c. Ep. 74; 76; 81; 84; 105; 114.).

Ort und Zeit der Abfassung ergibt sich aus Bessarions Bemerkung, daß er den Empfänger auf dessen Durchreise durch Bologna erwarte. Der Kardinal weilte daselbst 1450—55. Die Briefe, namentlich die vier letzten, sind noch unter dem frischen Eindruck des Falles von Konstantinopel geschrieben.

Ep. 30. betrifft den Ankauf griechischer Handschriften. Der Untergang Konstantinopels als des Mittelpunktes der griechischen Bildung hatte Bessarion den Gedanken eingegeben, das geistige Erbe der Alten nach Möglichkeit zu retten. Zunächst wollte er seine eigene Bibliothek groß ausbauen. Weiter schwebte ihm, wie er ausdrücklich sagt, bereits damals der Gedanke vor, diese Bücherschätze an einem sicheren Platz unterzubringen, wo seine Landsleute bequemen Zutritt zu deren Benützung hätten. Was daher Apostolios von Handschriften aufreiben könne, in Adrianopel, Athen, Thessalonike, Ainos und Kallipolis, solle er aufkaufen. Eine Liste der gewünschten Werke lege er ihm bei. Ebenso hatte er schon den Bischof Theophanes von Athen beauftragt. — Über die noch erhaltenen reichen Bibliotheken in Adrianopel und Saloniki vgl. Lampros: *Νέος Ἑλληνομνήμων* VI (1909) 396. Über Ainos und Kallipolis ist bis heute nichts mehr bekannt geworden. — Über Theophanes und seinen lateinerfreundlichen Vorgänger Phantinos in Athen vgl. Sp. Lampros in dessen griechischer Übersetzung von F. Gregorovius, *Geschichte der Stadt Athen* i. MA. II 340 ff. — Den Brief hat erstmals Sp. Lampros nach dem genannten Cod. Marc. im *Νέος Ἑλληνομνήμων* VI (1909) 393—394 herausgegeben.

τῷ ἐχθρῷ οὐχ οἷς μόνον ὀλιγωροῦσι τῶν κατ' ἐκείνου παρασκευῶν· ἤττον γὰρ ἂν ἦν τὸ κακόν· ἀλλὰ καὶ οἷς καθ' αὐτῶν τε καὶ ἀλλήλων μηχανώμενοι ὑπὲρ ἐκείνου πάντα πράττουσι. ταῦτα δ' ἐμοὶ μὲν προφοιβάζοντι καὶ νῦν ἀπιστοῦσιν ὡσπερ καὶ πρότερον, τὰ νῦν ὀρώμενα προλέγοντι. σοὶ δὲ εἰ πιστεύσουσι, καί-
 5 τοι τὴν τῶν πραγμάτων ἀναμφισβήτητον παρεχομένῳ ἀπόδειξιν καὶ τὸν οὐκέτι μὲν ἄλλοις, αὐτοῖς δὲ τούτοις ἐπικείμενον ἐπισείοντι ὄλεθρόν τε καὶ κίνδυνον, οἷς M 240^v πράξουσι, δείξουσι· καὶ οὐδὲ διδάξεις, εἴ τι χρηστότερον προσδοκητέον, ἄρτι ἐκ τῶν τὰ πρῶτά τε καὶ μέγιστα δυναμένων ὑποστρέφων, καί, ὡς τὸ εἶκος, ἀκριβέστερον ἐπιγνούς, ἃ τε διανοοῦνται, ἃ τε πράξαιεν ἄν.

10 Ἄλλὰ ταῦτα μὲν Θεὸς εὐθύνοι ἐπὶ τὸ βέλτιον. ἐμοὶ δ' ἔτι τῶν τε θύραθεν τῶν τε καθ' ἡμᾶς διδασκάλων ἐλλείπει οὐκ ὀλίγα συγγράμματα. ἰσταμένης μὲν οὖν τῆς κοινῆς Ἑλλήνων καὶ μόνης ἐστίας οὐκ ἐφρόντιζον, πάντα εἰδῶς ἐκεῖ ἀποκείμενα· πεσοῦσης δέ, φεῦ, μεγάλη τις ἐγένετο ἐπιθυμία τῆς πάντων αὐτῶν κτήσεως, οὐκ ἐμοῦ γε ἔνεκα, ὅς γε τῆς ἰδίας ἔνεκα ὠφελείας
 15 ἀρκοῦντα κέκτημαι, ἀλλ' ὡς ἄν, εἴ που νῦν τέ τινες λειφθεῖεν Ἕλληνας, εἴ τέ τι εἰς ἔπειτα βέλτιον πράξαιεν — πολλὰ δ' ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ γένοιτ' ἄν —, ἔχοιεν ὅπη τὴν αὐτῶν φωνὴν ἄπασαν, τὴν γε νῦν οὔσαν, ἐν τινι ὁμοῦ ἀποκειμένην ἀσφαλεῖ τόπῳ εὔροιεν καὶ εὐρόντες πολλαπλασιάσαιεν καὶ μὴ πρὸς οἷς πολλοῖς τε καὶ καλοῖς τῶν θείων ἐκείνων ἀνδρῶν πάλαι ἀπολωλέκαμεν ὑπο-
 20 μνήμασι καὶ τὰ ὀλίγα ταῦτα νῦν ἀπολέσαντες ἄφωνοι τὸ πάμπαν μένοιεν καὶ βαρβάρων τε καὶ ἀνδραπόδων οὐδὲν διαφέροιεν. τὴν τούτων τοίνυν πέμπω σοι καταγραφὴν. πέμπω δὲ τὴν αὐτὴν καὶ τῷ Ἀθηνῶν Θεοφάνει. δέομαι δέ σου, ἵνα ἐμὴν τε χάριν τοῦ τε δὲν ἔχω σκοποῦ, οὐ καὶ σοὶ μέλειν εἶκος, πᾶσαν ποιήσῃ πρόνοιαν εὐρεῖν τε καὶ ὠνήσασθαι πάντα. ἔκ τε γὰρ Ἀνδριανουπόλεως ἔκ τε
 25 Ἀθηνῶν, Θεσσαλονίκης τε καὶ Αἴνου καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν τε καὶ πόλεων τῶν παρακειμένων ὑμῖν αὐτῆς τε τῆς πάλαι ποτὲ ἡμετέρας πόλεως, ἧς καὶ M 241 κτήματα ἦσαν, ἔτι τε καὶ Καλλιουπόλεως πάντα ἀναζητήσας εὐρήσεις. ὅθεν δὲ ἔξεις τὰ πρὸς τοῦτο ἀναγκαῖα ἀναλώματα Ἱερώνυμος ὁ Βαλαρέζος φροντιεῖ. ὅπως δὲ εἴ τι τούτων ὁ Ἀθηνῶν ὠνήσεται, μὴ τὰ αὐτὰ καὶ αὐτός, ἀλλ' ἄλλα
 30 ὠνήσῃ. ἀρκεῖ γὰρ ἡμῖν ἐν ἑξ ἑκάστου. εὖ πράττοις.

31. <Ἀνεπίγραφος>

<Βησσαρίων Μιχαήλῳ Ἀποστολίῳ.>

Ἦκεν εἰς ἡμᾶς καὶ ἃ ἐπανιῶν τὸ δεύτερον ἐκ Ῥαβαίνης ἐπέστειλας γράμ- M 241
 ματα δυσὶ πρότερον ἡμέραις ἢ τὰ τελευταῖα, διὸ ταῦτα δι' Οὐνετιῶν ἀφῖχθαι.
 35 εἴ τινα δὲ ἐκ Ῥώμης, ὡς φῆς, ἔγραψας, οὕτω ἐς ἡμετέρας χεῖρας ἀφίχεται.

5 ἀναμφισβήτητον *scripsi cum Lampr.* ἀναμφισβήτητον M | 15 εἴ τέ τι M εἴ τέ τι τις *Lampr.* | 16 εἰς ἔπειτα] εἰσέπειτα M *Lampr.* | 20 μένοιεν] μένοιεν M *Lampr.*

Ep. 31. Das Schreiben setzt einen mehrfachen Briefwechsel voraus. Apostolios hatte aus Ravenna (Ῥαβαίνη) und Rom geschrieben. Die Hauptfrage dreht sich um die zu beschaffenden Bücher. Gedrückt ist die Stimmung Bessarions wegen des herben Loses seiner griechischen Landsleute. — Der bisher noch ungedruckte Brief ist überliefert: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 241—241 v.

καὶ ταῦτα μὲν νῦν ἱκανά. καὶ χάριτάς σοι τούτων τε οἶδαμεν καὶ τῆς ἐπαγγε-
 γελίας, ἣν ἐπήγγειλας περὶ τῶν βιβλίων ὠνησιν ὑπηρετῆσαι. ὑπὲρ ὧν
 καὶ αὐθις σοι ἐπικελευόμεθα, ἵνα πάσῃ προθυμίᾳ ἡμῖν ὑπουργήσῃς ὡς τὰ
 μάλιστα ἡμῖν χαριούμενος. περὶ ἡμῶν δὲ ὅτι δέδιας, τοῦτο ποιεῖς, ὃ τοῖς
 φίλοις προσήκει, καὶ ὃ ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν. ἀλλ' οὐκ οἶδα- 5
 μεν, ὄντιν' ἂν τρόπον ἐντεῦθεν ἀπαλλαγείημεν. δέδια, μὴ τὸ ἐλληνικὸν ἅπαν
 δὶς, κοινῇ καὶ ἰδίᾳ, δυστυχεῖν ἀναγκαῖον ἦ. οὐδὲ δεῖ τοῦ κοινοῦ ἀπολωλὸτος
 τὰ τινος ἰδία σώζεσθαι. τί γὰρ ἄλλο σημαίνει τὸ τοὺς κιν(δύνους) εἰδόμενος καὶ
 βουλομένους ἀποφυγεῖν μὴ δύνασθαι; οὕτως ἡμᾶς ἀνάγκη τις ἀπαραίτητος,
 εἴτε θεία εἴτ' ἀνθρωπίνη εἴτε καὶ ἀμφοτέρου, κατέχει. ἀλλὰ τὰ μὲν ἡμέτερα 10
 ἴτω, ὅπη τῷ Θεῷ φίλον. οὐ μεγάλη ζημία ἐνός ἀνδρός ὄλεθρος. λυπεῖ δέ με
 σφόδρα ἡ ὑμῶν τῶν ὑπολειπουμένων Ἑλλήνων προσδοκουμένη φθορά, τοῦ
 M 241^v μὲν ἐχθροῦ καὶ γνώμη καὶ δυνάμει τοσοῦτο καθ' ἡμῶν καὶ παρεσκευασμένου
 καὶ ὠρημένου, τῶν δὲ δυνηθέντων ἂν κωλύσαι μὴ προσποιουμένων. εἰς οἶον
 οἱ ταλαίπωροι ἐφυλάχθημεν χρόνον; οἷα κακὰ τὰ μὲν εἶδομεν, τὰ δ' ὀψόμεθα; 15
 ἔσχατοι τῶν Ἑλλήνων ἡμεῖς, ὡσπερ τῇ ὅλῃ ἀρετῇ, οὕτω δὴ καὶ τῷ χρόνῳ.
 ἐφ' ἡμῶν εἴμαρτο, φεῦ, τὸ φύλον ἐκεῖνο καταστραφῆναι καὶ μηδαμοῦ ἔτι
 εἶναι. ὄφελον ἡμεῖς ἀπολώλειμεν πρότερον, ἢ παντελῆ καταστροφὴν τε καὶ
 ἀπώλειαν τοῦ γένους ἰδεῖν. μὴ ὀκνήσῃς ἐκάστοτε γράφειν ἡμῖν εἰς τὴν πατρίδα
 ἐπανιών· ὡς ἂν εἰ μὴ λανθάνῃ ἡμᾶς τὰ ἰδία κακὰ, ἢ εἴ τι χρηστότερον ἐλπύ- 20
 ζειν ὡς ἐν γε τοσοῦτοις κακοῖς οἶόν τε ἔσται, καὶ τοῦτο εἰδότες ἀμηγέπη
 ἡμᾶς αὐτοὺς παραμυθώμεθα. εὖ πράττοις.

32. <Ἀνεπίγραφος>

<Βησσαρίων Μιχαήλω Ἀποστολίῳ.>

M 241^v Καὶ αὐτὸς οὐκ ἀλόγως τοσοῦτον ἐσίωπας χρόνον, μηδὲν ἡμῖν ἔχων ἀναγ- 25
 γεῖλαι χρηστότερον περὶ τε σοῦ καὶ τῶν σῶν. κάγῳ πληγεῖς ἐκεῖνη τῇ χαλεπῇ
 ἀγγελίᾳ — τί γὰρ χαλεπώτερον ἀνδρὶ σώφρονι καὶ χρηστῷ, γυναῖκα ἐν ἄλλο-
 δαπῇ τρέφοντι καὶ παιδιά, εἰς ἄλλον οὐδένα ἢ εἰς Θεὸν καὶ τοὺς ἰδίους ἐλπύ-
 ζοντι πόνους; — πάντα ἄρδην, ἃ τοσοῦτοις χρόνοις τι καὶ μόχθοις συνήγαγεν
 ἀπολέσαι, καὶ ἠνιάθην ὡς οὐδέποτε ἐπ' οὐδενός ἰδιώτου ζημία καί, ὅτι γρά- 30
 ψαίμι, οὐκ εἶχον. πρὸς γὰρ τῇ τῶν χρημάτων ἀπώλειᾳ τοσοῦτων ὄντων καὶ
 οὕτως ἀδίκως ἀφαιρεθέντων καὶ τὸ μηδ' ἔχειν, ὅπου ἀσφαλῶς καὶ τιμίως

2 ἐπήγγειλας *scripsi* ἐπαγγη M | 7 δὶς] δὺς M | 11 ἴτω] ἦτω M

Ep. 32. Bessarion bringt erneut zum Ausdruck, daß es ihm an Mitgefühl für die vertriebenen Landsleute nicht fehle; er freue sich, daß Apostolios an der römischen Kurie gute Aufnahme gefunden hat, und erteilt ihm Ratschläge, sich in der fremden Umgebung zurechtzufinden. Wenn nicht alles ihm nach Wunsch gehe, müsse er bedenken, daß man gerade den Fremden gegenüber von Vorsicht und, wenn sie viel verstehen, von Neid beseelt sei.

Der bisher noch ungedruckte Brief ist überliefert: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 241 v—242 v.

οικήσεις, — καὶ γὰρ καὶ τι τοιοῦτον ὑπεσήμενόν σου τὰ γράμματα, πρὸς τὰ ἠρωτημένα μὴ ἀποκρινάμενον — ἠϋξάνε τε τὴν λύπην καὶ τῇ σιγῇ προσετίθει. πρόσθεσ καί, ὅτι κατ' ἐκείνας τὰς ἡμέρας ἐδεξάμην σου τὰ γράμματα, ὅτε M 242 τὴν κοινὴν πάντων Χριστιανῶν καὶ ἐσχάτην ἀποκλαιόμενος δυστυχίαν καὶ θρη-
 5 νῶν ἄπαυστα — κοινὴ γὰρ ἐστὶ πᾶσιν, εἰ καὶ μήπω ἴσασιν — τελέως κατεβλή-
 θην καὶ καταπέπτωκα. πιστεύσον δέ, ὡς ἀληθεύω· τὸ γένος ὁρῶν καὶ κοινῇ
 καὶ ἰδίᾳ πανταχοῦ δυστυχοῦν, ἀτιμαζόμενον, μισούμενον, διωκόμενον, ὄνειδι-
 ζόμενον, προπηλακιζόμενον, ὧ πόσα ἐκ μέσης ψυχῆς ἐστέναξα, πόσα δι' ὀφθαλ-
 μῶν ἀφῆκα δάκρυα. ἀλλὰ νῦν μαθῶν, ὡς ὑποστρέψειάς τε ἐν Ῥώμῃ, καὶ
 10 ὡς ἡμέρωσ τε καὶ προσηνῶσ ὁ μέγας ἀρχιερεὺς ὑποδέξαιτο καὶ εἰς τὴν ἰδίαν
 ἢ ἀποκατέστησεν ἢ πάντως ἀποκαταστήσει τάξιν, μικρὸν τι τότε διὰ σέ
 ἀνέπνευσα καὶ χάριτας ὁμολογῶ τῷ Θεῷ καὶ τῇ τοῦ ἀρχιερέωσ φιλανθρωπία.
 συγχαίρω δέ καὶ σοὶ τῆσ ἐπανόδου καὶ σοὶ ὡς ἐμαυτῷ συμβουλεύω, ἵνα εὐπει-
 θείᾳ, ὑπακοῇ τε καὶ μετρίότητι τὴν ἐκείνου καὶ τῶν ἄλλων ἀγάπην τε καὶ
 15 εὐμένειαν ἀνακαλέσῃ, καὶ ὡς μὴ εὐρήσων βελτιονά σοι καὶ τιμιώτερον τρό-
 πον τῆσ ἀρχιερατικῆσ αὐλῆσ. οἶδα γὰρ ὃ λέγω. ἐν αὐτῇ μετὰ εἰρήνησ καὶ ἀγά-
 πησ πάντων μὲν, μάλιστα δὲ τῶν δυναμένων διαμεῖναι ἢ πᾶσά σοι ἔστω φρον-
 τίσ. καὶ τὸν φθόνον, ὃσ πανταχοῦ ἀκμάζει, ὅπου καὶ ἄνθρωποι, καὶ μάλιστα
 κατὰ τῶν ξένων καὶ τούτων, εἰ τύχοιεν ὄντεσ σπουδαῖοι, φέρε καὶ αὐτόσ. καὶ
 20 τὸ πλεόν ὑποκατακλινόμενοσ καὶ ἐνδιδούσ νίκα ἢ ἀνθιστάμενοσ. χαλεπὸν γὰρ
 μὴ μετὰ μεγάλης ῥοπῆσ τε καὶ τύχησ. θαῦμα, ὅτι τοσοῦτον ἐν ἄλλοδαπῇ
 ἔσχομέν τε καὶ ἔχομεν, καὶ ταῦτα μήπω πολλοῦ χρόνου διαγεγονότοσ, μηδὲ M 242'
 μεγάλην ἐαυτῶν πεῖραν δόντεσ. εἰ δὲ καὶ μὴ μειζόνων τυγχάνομεν, τὸ εἰκόσ
 γίνεται, καὶ οὐ τούναντίον ἦν ἂν πολλῷ θαυμασιώτερον. εὖ πράττοισ.

33. <Ἀνεπίγραφος>

<Βησσαρίων Μιχαήλω Ἀποστολίω.>

Οὕπω τρίτη διαγέγονεν ἡμέρα, ἐξ οὗ σοὶ γεγράφαμεν, μηδὲ δέχεσθαί M 242'
 σου τὰ γράμματα, ἅπερ ἡμῖν Ἀθανάσιοσ ἐκ Ῥώμησ, ὡσ ἤδη πέμψειεν,
 ἔγραψεν. ἀλλὰ σήμερον αὐτὰ δεδεγμένοι καὶ τοῦ κοιμοῦντοσ εὐθέωσ τυχόν-
 30 τεσ, οἷσ ἔχομεν, ἀμειβόμεθα.

4 Χριστιανῶν] Χρηστιανῶν M | ἀποκλαιόμενος] ἀποκλεόμενος M | 21 οὐ] οὐ M

Ep. 33. Bessarion hat nach zweitägigem ungeduldigem Warten des Apostolios Brief erhalten. Diese Ungeduld und die erneut hier ausgesprochene Versicherung, daß er am Geschick seiner Landsleute schwer trage, hängen offensichtlich mit des Apostolios Verhalten zusammen, der, wie hier erwähnt wird, Rom plötzlich verlassen hat. Bessarion scheint gerade über seine fluchtartige Abreise ungehalten zu sein; doch weiß er es ihm hoch a zurechnen, daß er gewisse Anschläge gegen den Papst aufgedeckt habe. Um was es sich hierbei handelt, ist fraglich. (Die Verschwörung des Stefano Porcaro, an die man denken könnte, lag vor dieser Zeit.) Zum Schluß wünscht der Kardinal die Syntaxis des Ptolemaios und Aristoteles' Problemata.

Der bisher noch ungedruckte Brief ist überliefert: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 242 v—243 v.

Mohler, Kardinal Bessarion. III.

Πρῶτον μὲν οὖν οὐκ ἀγνοοῦμεν, ὅσα σε εἰκὸς ἀχθεσθαι ἐπὶ τῇ παντελεῖ τοῦ γένους φθορᾶ. τίς γὰρ ἂν αἰσθήσεως καὶ ὅπως οὖν μετέχων ἀναλγῆ τι τὴν τοσαύτην ἐνέγκειε συμφορὰν; οἶμαι δὲ μηδὲ σὲ τοὺς ἐμοὺς στεναγμοὺς λεληθέναι, κἂν μὴ γράμμασι τούτους ἐκφαίνω. εἶποτε ἀλλήλους ὀψόμεθα, τότε καὶ λόγοις καὶ δάκρυσι, μέρος νῦν τι τῆς τοσαύτης ἀθυμίας ἀποκλυσόμεθα. 5 ἔπειτα δὲ καί, ὡς προέγνωσ τε καὶ προεῖπας τὰς κοινὰς συμφορὰς, εἴτε αὐτὸς ἐξητακῶς τε καὶ ἀνευρών, εἴτε τοῖς τῶν ἀνευρόντων συγγράμμασιν ἐντυχῶν καί, ὡς ἂν μὴ ἀποβαίη, τὰ δυνατὰ πάντα πεποίηκας, πέπεισμαι τοῦ μὲν τὴν σοφίαν, τοῦ δὲ τὴν τῆς πατρίδος καὶ τοῦ γένους φιλίαν μέγα ἐφόδιον οὔσαν εἰδῶς. ἡμεῖς δὲ οὔτε δι' ἀστρονομίας ἠγμένοι οὔτε τοῖς τῶν παλαιότερων 10 χρησιμοῖς ἐντυχόντες τῇ τῶν πραγμάτων αὐτῶν ὁμῶς ἀκολουθία προεορῶμέν τε καὶ μάλα ἐδεδίειμεν τὸ γενόμενον. εἰ δὲ καὶ αὐτοὶ τῶν δυναμένων ἐδεόμεθα καὶ οἷς ἐχρῆν λόγοις ἀντιστῆναι προετρεπόμεθα, τὴν τε παντελεῖ Ἑλλήνων M 243 ἀπώλειαν, τὸν τε μετὰ ταῦτα πάσῃ Ἰταλία ἐπικείμενον ὄλεθρον ὑποδεικνύντες, τί χρῆ καὶ λέγειν, μήτε τότε πιστευόμενοι καὶ νῦν ἀνωφελῶς ἂν ταῦτα λέ- 15 γοντες;

Ὡς δὲ καὶ πιστὸς τῷ ἀρχιερεῖ καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν αἰεὶ τε ὑπῆρχες καὶ μετὰ τὴν ἐκ Ῥώμης εἴτε φυγὴν εἴτε ἀποδημίαν τοιοῦτος διέμεινας, τῆς τε σωτηρίας αὐτοῦ κηδόμενος καί, ἃ ἂν τις κατ' αὐτοῦ ἐμηχανήσατο, εἰς σὴν γνῶσιν ἐλθόντα ἀναγγέλλων τε καὶ ὑπ' ὄψιν αὐτῷ παριστάς, καὶ σοῦ μὴ λέ- 20 γοντος ἐπίστευσα ἂν. ἦ τε γὰρ χρηστότης τῶν τρόπων σου πείθει με μάλιστα πάντων. ἦ τε σοφία καὶ τὸ λόγους περὶ πλείστου ποιεῖσθαι οὐκ ἔῃ φρονεῖν ἄλλο τι περὶ σου ἢ λόγῳ χρώμενον ὀδηγῶ μηδενὸς πάθους ἠττᾶσθαι, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη. μὴ γὰρ οἴου διὰ τοῦτό με εἰρηκέναι ὑπειθεία καὶ τοῖς λοιποῖς τὴν ἀρχιερέως εὐμένειαν ἀνακαλέσασθαι δεῖ, ὡς ἂν σου καταγνόντα τοῖς 25 ἐναντίοις αὐτὴν ἀπολωλεκτότος — οὐ μὰ τὸν ἐμόν τε καὶ σὸν φίλιον οὐδ' ἐπῆλθέ μοι τοῦτο εἰς νοῦν — ἀλλ' ὡς ἱκανὰ ὄντα φάρμακα ταῦτα τοῖς καὶ ἄλλοθεν ἂν καὶ μὴ ἐκ τῶν ἐναντίων τοιοῦτό τι πεπονθόσιν· ἐπεὶ καί, εἴ τις κατὰ κρημνῶν ὠθεῖς ἢ βέλει πληγεῖς χαλεπῇ τινι ἀρρωστίᾳ περιπέσοι, οὐ μικρὸν αὐτῷ πρὸς ὑγείας ἀνάκλησιν φάρμακον ὀλιγοσιτία καὶ κένωσις, καίτοι μὴ πλη- 30 θώρας μὴδ' ἀκρασίας τῆς νόσου γενομένης αἰτίας. ἃ δ' ἔφην, ὡς θαῦμα, ὅτι τοσοῦτον ἐν ἀλλοδαπῇ ἔσχομεν, καὶ ὡς, εἰ μὴ μειζόνων τυγχάνομεν, τὸ εἰκὸς γίνεται, οὐ διὰ τοῦτ' εἶπον, ὅτι σε τῶν ὑπὲρ ἀξίαν νομίζω τετυχηκέναι. πῶς M 243 γάρ, ὃν οἶδα καὶ πολλάκις τοσοῦτων τυχόντα, οὐκ ἂν τῶν ἀξίων οὐδ' ἐγγὺς τετυχηκότα; οἶδα γὰρ σου τὴν ἀρετὴν καὶ οἷς αὐτὴν τιμᾶν δεῖ. ἀλλ' ὅτι τοῦ 35 πρὸς τοὺς ξένους φθόνου τοσοῦτον ἰσχύοντος καὶ μάλιστα κατὰ τῶν σπουδαίων, θαῦμα, ὅτι τοσοῦτων τούτων δὴ τῶν καὶ ὄσων οὖν ἔτυχες. καὶ ὡς τὸ εἰκὸς, οὐ σοὶ καὶ τῇ σῇ ἀρετῇ, ἀλλὰ τῷ φθόνῳ καὶ τῇ διεστραμμένῃ τῶν πραγμάτων ἀκολουθία γίνεται, εἰ μὴ τυγχάνοις πλειόνων.

Καὶ εἶπον δὲ ταῦτα οὐ περὶ σοῦ, μᾶλλον καὶ πάντων τῶν ἄλλων, οἷς 40 σοφίας τε καὶ ὅλης ἀρετῆς μέλον, οὐκ εὐμενῆ τὰ τῆς τύχης. ταῦτά μοι καὶ

γε ἀληθῆ ὑπὲρ ἐκείνων τῶν ῥημάτων ἀπολελογήσθω. εἰ μέντοι μοί τι εἴρηται, δὲ μὴ ἐχρῆν, δὸς συγγνώμην.

Τὴν Πτολεμαίου σύνταξιν καὶ τὰ Ἀριστοτέλους προβλήματα ὅσον τάχος ἡμῖν πέμψον πάνυ τοι δεομένοις, καὶ μάλιστα τῶν προβλημάτων. εὖ πράττοις.

5

34. <Ἀνεπίγραφος>

<Βησσαρίων Μιχαήλω Ἀποστολίῳ.>

Εἰ μὲν ἄλλο τι μᾶλλον τῶν σῶν ἦν καὶ μὴ βίβλος, ἣν ἀνάγκη τοσοῦτον M 243^v χρόνον κατέχειν, οὐκ ἂν ἠύλαβούμην, εἰδώς σε ἄσμενος πάντων μοι κοινοῦντα τῶν σῶν. νῦν δ' ἐκείνων σε στερεῖν ἀναγκαζόμενος ἐπὶ πολὺ, ὧν σοι 10 ὁσημέραι χρεῖα, εἰκότως παραμυθεῖσθαι τὸ πρᾶγμα λόγοις ἠξίωσα. χάριτας δέ σοι τῆς ἐλευθεριότητος ὁμολογῶ, ὅτι μοι καὶ τῶν ἀναγκαιοτάτων παραχωρεῖς. τὰ περὶ φυτῶν Θεοφράστου πρῶτον μὲν παρὰ Ἰωάννου, εἶτα δὲ ἐζητήσαμεν λαβεῖν παρὰ σοῦ, τότε μὲν οἰόμενοι πάλαι ἂν αὐτὸν ἀπολαβεῖν. ὠόμεθα γὰρ ἐκείνῳ τὴν ἀρχὴν δοῦναι, ὕστερον δὲ τοῖς σοῖς εἴτε καὶ τοῖς 15 ἐκείνου γράμμασι διδαχθέντες εἶναι παρὰ σοί. ἐπεὶ οὖν ἐκεῖνος τὰ νῦν ἔλαβε, καὶ ταύτη καλῶς ἔχει. πέμψει γάρ, ὅτε αὐτῷ βέλτιον δόξει.

Ἀνδρόνικον τὸν Καλλίστου, ὃν ἄλλοτε συνέστησας ἡμῖν, ὅτε ἐπιλαθόμενοι M 244 οὐκ ἀπεκρίθημεν πρὸς ἐκεῖνο τὸ μέρος οὐδέν, φιλοῦμεν μὲν καὶ διὰ σέ, οὐχ ἥμισυ δὲ καὶ δι' αὐτόν. χρηστὸς γὰρ καὶ μέτριος ἀνὴρ καὶ σπουδαῖος καὶ 20 ὅλως σοί τε καὶ τῇ σῇ συγγενείᾳ προσήκων. δεδιώς δὲ ταῦτα κατὰ Πλάτωνα λέγω, ὅτι ὑπὲρ ἀνθρώπου δόξαν ἀποφαίνομαι, οὐ φαύλου ζῆφου, ἀλλ' εὐμεταβόλου, πλὴν πάνυ ὀλίγων τινῶν καὶ εἰς ὀλίγα.

Τὰ δὲ παρὰ τῷ χρηστῷ Λαμπωνίῳ Διονυσίου τῆς ἱστορίας ἀντίγραφα, καίτοι μὴ καλοῖς γράμμασι μὴδ' ὀρθῶς γεγραμμένα, βουλοίμην ἂν μᾶλλον ἢ 25 ἐκ νέου αὐτὴν ὑπὸ τοῦ παρ' αὐτῷ νέου γραφῆναι. βραδυνεῖ τε γὰρ καὶ ἅμα ἄλλο τι ἴσως τῶν ἀναγκαίων γράψει τῷ κεκτημένῳ. δεδιώς δὲ περὶ ἡμῶν τὰ φίλων ποιεῖς. δεδίαμεν γὰρ καὶ αὐτοί· ὅπως δ' ἐκφευξόμεθα οὐκ ἔχομεν. ἀνάγκη ἡμᾶς ἀπαραίτητος πιέζει, ὅπερ ἄλλοι μὲν ἴσως οὐκ ἂν πιστεύσαιεν καὶ λόγον ἄλλως νομίσαιεν. σὺ δ' εἰ ἡμῶν ἤκουσας, ἐπίστευσας ἂν. Θεός μοι ἐσ- 30 τιν ἐλπίς, ᾧ ἑμαυτὸν ἐκ παιδὸς ἄγειν τε καὶ φέρειν, ἢ βούλοιτο, ἀνέθηκα.

1 ἀληθῆ] ἀλληθῆ M | 19 ἀνὴρ M ἀνὴρ *Lampros* | 26 ἴσως M] *Lampros om.*

Ep. 34. Bessarion sucht nach weiteren antiken Schriftstellern. Wegen Theophrast habe er sich zunächst an einen gewissen Johannes — vielleicht Argyropulos — gewandt. Dieser scheine die Handschrift aber für sich behalten zu haben. Andronikos Kallistos, den er durch den Empfänger des Briefes, d. h. Apostolios, kennengelernt habe, wisse er zu schätzen. Weiter wünscht er das Geschichtswerk des Dionysios von Halikarnaß, dessen weniger gute Abschrift ein gewisser Lamponinos besitze. Vielleicht lasse es sich von dort auch neu abschreiben. Schließlich soll er noch an Abschriften der Pyrrhoneia des Quintus Smyrnaeus und des Galenus denken. — Wegen der Quintushandschrift vgl. unten den Nachtrag zu I 330.

Überlieferung: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 243^v—244, erstmalige Ausgabe von Sp. Lampros: *Nέος Ἑλληνομνήμων* II (1905) 334 sq.

παραμυθεῖται δ' ἡμᾶς, εἴ τι καὶ παῖξαι δεῖ, τὸ μὴ οὕτω ῥαδίως θραύεσθαι τῶν ἀγγείων τὰ φαῦλα. Κύντον δὲ καὶ τὰ Πυρρώνεια ὅπως γεγράφονται, σοὶ μελέτω. τὰ σεσαθρωμένα ἐκεῖνα καὶ διεφθορότα τοῦ Γαληνοῦ βιβλία, ἃ σοὶ κατέλιπον, εἴ περίεισιν ἔτι, οὐ χειρόν φυλάξαι. εὐρήσομεν γὰρ ποτε ἴσως τὸν ἀντιγράφοντα. εὖ πράττοις.

M 244

35. <Ἀνεπίγραφος>

<Βησσαρίων Μιχαήλῳ Ἀποστολίῳ.>

Ἐδεξάμην ἃ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς ἡμῖν περὶ ὀνομάτων συνθέσεως ἔπεμψας. ταῦτα δὴ ἀντιγραφέντα πρὸς σὲ ἀποπέμπομεν, καὶ προσέτι σοὶ M 244^v χάριτας οἶδαμεν. ἀξιούμεν δέ, ἵνα καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ βιβλίου ἡμῖν πέμψης 10 πλὴν τῶν εἰς τε ῥητορικὴν, εἰς τε ποιητικὴν Ἀριστοτέλους· ταῦτα γὰρ καὶ αὐτοὶ ἔχομεν. παρὰ ταῦτα οὖν τὰ ἄλλα πάντα, ἃ τὸ σὸν περιέχει βιβλίον, κατὰ μέρη ἡμῖν πέμψον, οὐχ οὕτω μέντοι σφόδρα τεμαχίζων. καὶ γὰρ δὴ εἰσι παρ' ἡμῖν ταχυγράφοι, ὧν ἕκαστος περὶ δύο τετράδια ἐκάστης ἡμέρας οἷός τέ ἐστι γράφειν. ὥστε καὶ ὁ Διονύσιος ἐν δυσὶν ὅλως ἡμέραις ἐγράφη. οὐ 15 τάχιον δὲ ἀπεπέμψαμεν διὰ τὴν τοῦ ἀσφαλῶς ἂν κομιοῦντος ἀπορίαν. τοῦτο δ' αὐτὸ καὶ μεγάλης ἔσται βραδυτῆτος αἰτία, καὶ μάλιστα ἂν οὕτω κατὰ μικρὰ μέρη πέμψης. ἂν δὲ περὶ δέκα ἢ καὶ πλείω ἡμῖν ἐκάστοτε τετράδια πέμψης, τούτων τὰ ἡμίση ἀντιγραφέντα εὐθύς ἀποπέμπομεν, ληψόμενοι ἕτερα, ἃ ἕως ἂν ἀφίκωνται, γραφήσονται τὰ λοιπὰ. καὶ οὕτως οὐ πολὺς τριβήσεται χρόνος, 20 ἡμῶν μὲν ἀποδιδόντων τὸ μέρος ἡνίκ' ἂν λάβοιμεν ἕτερον, ὑμῶν δ' ἕτερα πεμπόντων, ὅτε τὰ πρὸ αὐτῶν ἀπολάβοιτε. τὰ νῦν οὖν ἡμῖν τὰ εἰς ῥητορικὴν Ἀψίνου καὶ ὅλα ἅμα, εἰ βούλοιο, πέμψον· εἰ δὲ μή, ὅσον ἂν αὐτοῦ μέρος σοὶ δόξειεν· ὅπως δὴποτε γὰρ πρᾶγμα κεχαρισμένον ἡμῖν ποιήσεις, καὶ ἐξ οὗ χάρις σοὶ παρ' ἡμῖν ἀποκείσεται. εὖ πράττοις.

25

2 Πυρρώνεια] Πυρώνεια M | 4 περίεισιν M περίεστιν *Lampr.* | 23 Ἀψίνου *scripsit cum Lampr.* Ἀψινόου M | 24 δόξειεν M δόξοιεν *Lampr.* | ὅπως δὴποτε] ὅπωδήποτε M

Ep. 35. Bessarion hat den Dionysios von Halikarnaß erhalten und abschreiben lassen. Er wünscht weiter Kommentare zur Rhetorik und Poetik des Aristoteles. Die Texte selber habe er. Alles übrige aus seinem Büchervorrat soll er in Teilstücken schicken. Jeder seiner Abschreiber — wie viele er beschäftigt, sagt er leider nicht — kann zwei Quaternionen im Tag erledigen. So haben sie den Dionys in ganzen zwei Tagen abgeschrieben. Künftighin wünsche er noch mehr Teilstücke. Nach erledigter Abschrift gehen die Kodizes sofort wieder zurück. Zum Schluß verlangt er noch die Rhetorik des Apsines.

Überlieferung: Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 244—244 v. Erstmalige Ausgabe von Sp. Lampros: Νέος Ἑλληνομνήμων II (1905) 335 sq.

36. Βησσαρίων Καρδινάλις

Τῷ σοφῷ Θεοδώρῳ,

Εὖ πράττειν.

L 68
B 65
M 166
Mn 82^v

“Α μὲν περὶ τῆς ἀκρισίας τε καὶ ἀπληστίας τῶν νέων φῆς, καὶ ὡς ὑπερ-
5 οπτέον αὐτῶν ἐστίν, ὀρθότατα εἴρηται· οὐ γὰρ δὴ πάσαις ἀνθρώπων ταῖς
δόξαις προσεκτέον τὸν νοῦν· οὐδὲ πάσας οὔτε μὴν τὰς ἀπάντων γε τιμητέον.
κἀγὼ ταῦτα πολλάκις οὐ διανοήθην μόνον τῶν μακαρίων ἐκείνων ἀκούων ἀν-
δρῶν, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἄλλους καὶ ναὶ μὰ τὸν λόγιον οὐχ ἤκιστα ἐπὶ τοῖς λόγοις
μέγα φρονῶν εἰρηκά τε καὶ οὐδ’ ἀπελπίζω ἔτι ἐρεῖν. ὅταν δὲ καὶ ἐπ’ ἐμὲ ἡ
10 περίοδος αὕτη ἦκη καὶ ἔργοις δέοι τὸν φιλόσοφον δεῖξαι, οὐκ οἶδ’ ὅπως μοι
θράττεται ἡ ψυχὴ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἀποκείμενα δόγματα πάντα ὑπορρεῖ τε καὶ
ὡσπερ ἐκπλύνεται· τῷ ὄντι γὰρ ἡρωικῆς καὶ Σωκρατικῆς ἐν γε τοῖς τοιούτοις
ψυχῆς δεῖ, ἥς κατὰ τὴν Παρμενίδειον πρόρρησιν οὕτως ἀντείληπται φιλο- Mn 83
σοφία, ὡς μηκέτι πρὸς ἀνθρώπων ἀποβλέπειν δόξαν. δεῖ δὲ ὁμῶς ἐκείνους
15 μιμεῖσθαι καὶ κατ’ ἔχνος αὐτῶν βαίνειν πειραῖσθαι· τὰ δ’ ἐπιόντα δεινὰ καὶ

1 Καρδινάλις] καρδηνάλιος *codd. mss.* | 4 ἀκρισίας τε L M Mn] B *om.* τε | 5 ταῖς] M *om.* | 14 ἀποβλέπειν L M Mn ἀποβλέπει B

Ep. 36. Theodoros Gazes war augenscheinlich wegen der abfälligen Beurteilung seiner Übersetzung der aristotelischen *Problemata* durch die Invektive des Georgios Trapezuntios (s. oben S. 274) betroffen und hatte sich deswegen an Bessarion gewandt. Dieser sucht ihn mit dem vorliegenden Brief aufzurichten, indem er ihm zunächst seine eigene Niedergeschlagenheit wegen des Falles von Konstantinopel vorhält, dann auch den Wert der fraglichen Übersetzung der *Problemata* wie der Übertragung von Theophrasts *Botanik* herausstellt. Die Arbeit sei nicht leicht gewesen; das Ergebnis werde aber Anerkennung finden, zum mindesten bei Nikolaus V., auf dessen Urteil es am meisten ankomme. Es gebe eben nur wenige, die das Werk zu schätzen wissen. Wenn es ihm aber auf das Urteil der breiten Masse ankomme, — hier ist Trapezuntios und sein Anhang gemeint — dann möge er überhaupt nichts mehr übersetzen. Wenn er aber deswegen um seinen Lebensunterhalt zu bangen habe, dann könne er bei ihm leben; denn Hab und Gut sei bei Freunden gemeinsam.

Als Abfassungszeit des Briefes vermutete A. Gercke (Theodoros Gazes, *Festschrift. Greifswald 1903*, S. 29 f.), der nur das kleine Bruchstück bei Migne kannte, Frühjahr 1453 oder nicht viel später, ungefähr ein Jahr vor der Invektive des Trapezuntios. Nach dem vollständigen Text ist die Eroberung Konstantinopels bereits eine alte, wenn auch nicht vernarbte Wunde. Der Brief ist daher etwas später anzusetzen und hat auch nach den Ausführungen jene bössartigen Angriffe zur Voraussetzung, also frühestens auf Winter 1453/54 (vgl. oben S. 275). — Gazes' Übersetzung von Theophrast *De plantis* liegt handschriftlich vor in Venedig, *Bibl. Marc. Class. XIII Cod. lat. 9*, fol. 1—141. Über die Übersetzung der *Problemata* vgl. oben S. 274.

Überlieferung: Florenz, *Bibl. Laur. Plut. 10. Cod. 14*, fol. 68—69 (= L); Rom, *Cod. Vat. gr. 1428*, fol. 65—66 v (= B); Venedig, *Cod. Marc. gr. 533*, fol. 166 bis 167 (= M); *Cod. gr. 589*, fol. 60 v—61; Mailand, *Bibl. Ambr. Cod. 639 (P 119 sup.)*, fol. 33—34; *Cod. 928 (D 118 inf.)*, fol. 95 v—97; *Cod. 993 (D 488 inf.)*, fol. 17—18 v; *Cod. 1086 [S. Q.] (T I 6)*, fol. 25—26 v; München, *Cod. gr. 27*, fol. 82 v—84 (= Mn). — Ein Bruchstück (468, 30—487, 13) ist gedruckt bei Migne, P G 161, 685.

ἄσα τῆς τύχης ἢ τῆς προνοίας οὐχ ἡμῶν ἤρτηται, φέρειν μὲν ἀνάγκη, ὡς καὶ αὐτὸς φῆς. τί γὰρ ἂν καὶ ποιῆσαι τις, εἰ τὸ δέον γίνεται, κἂν τῷ τῶν κακῶν χώρῳ φύεται τὰ κακὰ καὶ τὴν θνητὴν περιπολεῖ φύσιν;

- Ἦ γε μὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἄλωσις — δεῖ γὰρ ἀληθῆ λέγειν — οὕτω με διέθηκεν, ὡς πᾶσαν ἐνδεῖν μοι παράκλησιν. ὅταν γὰρ τοσοῦτων καὶ 5 τοιούτων ἀνδρῶν δουλείας μνησθῶ, κάξ' οἷας εἰς οἷαν κατηνέχθησαν τύχην, ἱερῶν τε ἐκείνων καὶ ναῶν μεγέθους καὶ κάλλους ἀρρήτου, τὸ μὲν ἄλλην μὲν
- L 68^v εἶναι τὴν ὡς ἀληθῶς ἐλευθερίαν τε καὶ δουλείαν, ἄλλην δέ, ἣν οἱ ἄνθρωποι καὶ ὁ πολὺς ὄχλος νομίζουσι, διαφεύγει· καὶ ὡς ἐξεστὶ τοῖς μὲν αἰσχίστοις τῶν βαρβάρων δουλεύοντα καὶ πέδας, εἰ τοῦτο συμβαίη, παχείας ἔχοντα παν- 10
- B 65^v τὸς μᾶλλον ἐλεύθερον εἶναι, βασιλεύοντα δὲ καὶ μεγάλην ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔχοντα τιάραν οὐδὲν ἦττον δουλεύειν· καὶ ἀπλῶς τοὺς μὲν φρονίμους μόνους ἐλευθέρους, δούλους δὲ τοὺς ἀνοήτους εἶναι, ὥσπερ ἂν εἰ μηδέποτε ἐπὶ νοῦν ἦκεν, ἀπολισθαίνει· τὰ τε οἰκοδομημάτων καὶ ἱερῶν κάλλη, μήτε παρόντα τὸ θεῖον πρὸς ἡμᾶς ἔλκειν τε καὶ κατάγειν, μήτε ἀπόντα ἀναστέλλειν τε καὶ ἀπο- 15
- M 166^v διοπομπεῖσθαι· ταῦτα δὴ πάντα οἴχεται τῆς ψυχῆς καὶ πάντα τὸ πάθος ἐπι- 20
- M 166^v καλύπτει. ἐπὶ δὲ μοι εἰς νοῦν ἔλθη ὡς μετὰ τῆς ἀρχῆς καὶ τὸ ἐλληνικὸν ἀπέσβετο γένος καὶ βίβλους τε καὶ φωνὴν ἐκείνην τὴν μόνην ἀντίπαλον ἐς ὄνομα βαρβάρους ἀποκεκριμένην ἀπεβαλόμεθα, ὡς λείπεσθαι ἢ μηδένα τοῦ λοιποῦ Ἕλληνα εἶναι ἢ βαρβάρων μηδὲν διαφέρειν, τότε παντελῶς ὁ λόγος 20 ἐκκρούεται. κρατεῖ δὲ μου τελῶς τὸ πάθος· καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὅσῃ ἐν τῇ ψυχῇ ταραχὴν τε καὶ κλύδωνα ἐμποιεῖ. φέρειν δὲ ὁμοῦς ἀνάγκη, κἂνθένδε φεύγειν εἰς τὸν οὐράνιον χώρον ὅτι τάχιστα, κατὰ τὸ δυνατόν ὁμοιωθέντας
- Mn 83^v Θεῶ, δικαίους τε καὶ ὀσίους μετὰ φρονήσεως γενομένους, εἰδόμενος ὡς καὶ Θεὸς οὐδαμῆ οὐδαμῶς ἄδικος, ἀλλ' ὡς οἷόν τε δικαιοτάτος. εἰ δὲ καὶ τακτοὶ τινες 25 οὗτοι χρόνοι ἦσαν, ἐν οἷς καταχθῆναι θεοὺς ἔδει, ἀρχὴν τινα ἄλλης — εἴη δὲ ἀγαθῆς — πολιτείας κινήσεως ἐνδύσοντας, τί ἡμᾶς ποιεῖν ἔτι δεῖ ἢ πρὸς τοῖς αὐτῶν εἶναι καὶ ἑαυτοὺς ἀνάγειν πειραῖσθαι, ἀλλὰ μὴ ζητεῖν ἐκείνους κατάγειν;

- Ἡμῖν μὲν οὖν ταῦτα ποιούσι βέλτιον ἔξει τὰ πράγματα· σὺ δὲ τὰ περὶ 30 φυτῶν Θεοφράστου καὶ τὰ Ἀριστοτέλους ἐρμηνεύσας προβλήματα μέγαν διή- νυσας ἄθλον καὶ μέγα δεδώρησαι δῶρον Λατίνοις, τὰ μὲν ὅλως οὐκ ὄντα παρ' αὐ- τοῖς, τὰ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν αὐτοῖς οὕτω διημαρτημένα, ὡς μόλις εἶναι συνεῖναι
- B 66 τῶν λεγομένων, ἐρμηνεύσας τε καὶ πάντα διορθώσας, καὶ ἢ τὸν αὐτὸν νοῦν, τὴν αὐτὴν δὲ καὶ λέξιν ἡγουν, ἢ καὶ παραλλάττοντα, ἀλλ' Ἀριστοτέλει καὶ 35 τῷ προκειμένῳ συγγράμματι πρέποντα, ὡς τὸ εἶκος ἀποδοῦς. δι' ἃ σοι καὶ
- L 69 μέγας ἐπαίνου μισθὸς παρὰ ταῖς τῶν πεπαιδευμένων ψυχῶν ἀποκείσεται τῶν τε νῦν ὄντων, τῶν τε εἰς ἔπειτα ἐσομένων. μέγαν μὲν οὖν ἔχει πόνον τὸ ἔργον· ἔπε- ται δὲ ὁμοῦς αὐτῷ καὶ τιμὴ τις οὐκ ἀγεννῆς, εἰ δὲ μὴ παρὰ πολλῶν· οὐδὲ

10 εἰ L M Mn ἢ B | 11 ἐλεύθερον L M Mn ἐλεύθεροι B | 13 δούλους L M Mn | B om. | 14—15 μήτε παρόντα . . . μήτε] Mn om. | 33 συνεῖναι B M Mn συνιέναι L | 35 ἢ B εἰ L M Mn | Ἀριστοτέλει] Ἀριστοτέλης L Ἀριστοτέλ B M Mn | 38 ἔπεται B M Mn ἔπειτα L

γὰρ πολλοὶ οἱ ἐπαίοντες. τοῦθ' ὅπερ ἐπὶ πάσης τῆς ἄλλης ἀρετῆς, κἀνταῦθα συμβαίνει· ἦν ὁμῶς ἀσκητέον, κἀν μηδεὶς ὁ συνειδῶς ἦ, μηδεὶς ὁ θαυμάζων.

Εἰ μὲν οὖν καὶ αὐτὸ τῷ ἀρχιερεῖ, κριτῇ καὶ μάρτυρι, μόνον ἀρκεῖ, σοφῶ M 167 γε ὄντι ἀνδρὶ, καὶ εἴ τινες δύο ἢ τρεῖς οἱ συνεῖναι καὶ θαυμάζειν ἀξίως δυνά-
5 μνοι, ἔχου τοῦ ἔργου καὶ εὖ ποιεῖ Λατίνους, σοφοὺς γε καὶ ἀξιόους ἀνδρας, ἐπεὶ μὴ ἔχεις, οὓς τῶν σῶν εὖ ποιήσεις· εἰ δὲ καὶ τὴν τοῦ ὄχλου μαρτυρίαν ποιῇ περὶ πλείονος, καίτοι τοῦ σοῦ Σωκράτους ἐνὶ μόνῳ τοῦ πρὸς δν ὁ λόγος Mn 84 ἀρκουμένου, ἢ εἰ μὴ τοῦτο, — οὐ γὰρ σοὶ γε προσήκει, ἀλλ' ἄλλοις χρησιμω-
10 τέροις σχολάζειν βουλόμενος — ἀποσταίης ὅλως τοῦ ἐρμηνεύειν. σὺ δὲ μὴ κατατείνου ζητῶν, ὅθεν ἂν τροφῆς εὐποροίης μηδὲν ἐρμηνεύων· τὰ γὰρ ἡμέ-
τερα καὶ σοὶ κοινά, καὶ ὅθεν ἡμεῖς καὶ αὐτὸς ἂν τραφείης, καὶ τοῦτ' οὐχ ἀπλῶς, ἀλλ' ὡς τις τῶν ἡμῖν ὁμοτίμων· καὶ εἰ μεταβῆναι τοίνυν δόξειε, μὴ πρὸς ἄλλον, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς μετάβηθι.

Ἐφ' ὅσον δ' ἀλλήλων διέσταμεν, εἰ καὶ μὴ συνεχέστερον, μὴ ἔχων, ὅτι
15 καὶ γράψεις, ὅτε γοῦν ἐξείη, ἐπίστελλε. ὡς ἐμὲ σφόδρα τε εὐφραίνει τὰ σὰ γράμματα, οὐδ' οὕτως εἰμὶ ἀσχολος, ὡς μὴ ἄσμενος αὐτοῖς ἐντυγχάνειν· καὶ ἄλλως ἀναγκάζει διὰ χρόνου γοῦν ἄπτεσθαι λόγων καὶ τι καὶ γράφειν ἐπιχει-
ρεῖν. ὁρᾷς γὰρ, ὅσα καὶ νῦν σου τῶν ἀκοῶν ἐπήντησα καὶ ὡς μακρὸν ἀποτέ-
τακα λόγον, τὸ μὲν καὶ ὅπως οὖν ἀμείψασθαι σε δέον, τὸ δὲ καὶ ὑπὸ τῶν σῶν
20 ἐπαρθεῖς ἐπαίνων καὶ οἰηθεῖς τῷ ὄντι δύνασθαι, τὰ γε τοιαῦτα σοῦ οὕτω B 66^v φρονούντος ἢ γοῦν λέγοντος· εἰ δὲ μὴ κόραξ ὑπ' ἀλώπεκος εἰκῆ κρᾶξαι προ-
ήχθη, αὐτὸς ἂν εἰδείης.

37. Βησσαρίων Καρδινάλις

Θεοδώρω

Εὖ πράττειν.

B 140^v

L 99^v

V 36^v

25

Οὐκ ἐθαύμαζον μόνον, ἀλλὰ καὶ ἠχθόμεν, ὅτι μὴ ἀφίκου ὡς ἐπηγγείλω, τὸ μὲν τι σὴν χάριν, ἵνα μὴ αἰεὶ παρ' ἀνδράσιν ἀγροίκοις διαβιῶς, τὸ δὲ τι καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἕνεκα, ἵνα σου ἀκούοντες ὠφελώμεθα· ὁ γὰρ ἤρου, εἰ ἡμῖν

3 αὐτὸ *scripsi* αὐτὸς L B M Mn | ἀρκεῖ *scripsi* ἀρκῆ L B M Mn | 7 σοῦ] Mn om. | 8 εἰ] Mn om. | 11—12 καὶ αὐτὸς . . . ἡμῖν B] Mn om. | 26 ἠχθόμεν B L ἠσθόμεν V | 27 διαβιῶς *scripsi* διαβιώοις B L V

Ep. 37. Bessarion, augenblicklich wegen seines Steinleidens in den Bädern von Viterbo, bittet Theodoros, sein neuestes Werk „In Calumniatorem Platonis“ einer Nachprüfung zu unterziehen. Wir erfahren hier erstmals etwas über die Veranlassung durch die Schmähchrift des Georgios Trapezuntios und den Plan dieses Werkes, das vorläufig erst in drei Büchern vorlag. Wertvoll ist die Aufforderung an Theodoros, Zusätze und Abstriche zu machen, besonders im II. Buch, wo es sich um die philosophischen Lehrmeinungen Platons und Aristoteles' handle. Geplant ist noch ein IV. Buch, das des Georgios' fehlerhafte Übertragung von Platons Gesetzen behandeln soll. Im Zusammenhang mit der Entstehungsgeschichte des In Calumniatorem Platonis, dessen eingeschobenes III. Buch hier noch nicht geschrieben war (vgl. Bd. I p. 360, Bd. II p. VII sq.), ist der Brief in die Jahre zwischen 1456 und 1459 zu verlegen. — Für Bessa-

σχολή φιλοσοφεῖν, ἴσθι οὕτως ἀσχόλους περὶ τὰ κοινὰ ὄντας, ὡς μὴ φιλοσοφίας μόνον, ἢ δευτέρᾳ μετὰ τὰ ἀναγκαῖα ἐπιτηδεύεται, ἀλλὰ μηδὲ περὶ αὐτὰ τὰ ἀναγκαιότατα καὶ οἰκονομικὰ δύνασθαι σχολάζειν, κἀντεῦθεν οὐ μικρὰ ζημιουῖσθαι, τῶν ἐπιπρόπων οὐ ταῦτ' ἡμῖν δυναμένων. ἐκείνων μὲν οὖν τῆς στερήσεως λόγος ἡμῖν οὐ πολὺς· ὅτι δὲ φιλοσοφίας οὐκ ἀπολαύομεν, τοῦτο 5 ἡμᾶς καὶ μάλα λυπεῖ. ἐλπίζομεν οὖν σοῦ παραγενομένου ἀπόνως αὐτοὶ ταῖς σαῖς ἀγρυπνίαις ἐντροφᾶν καὶ σοῦ τὰ νοήματα ἐξαγγέλλοντος ἡσύχως ἀκούοντες ὠφελεῖσθαι· νῦν δὲ τὴν αἰτίαν τε ἅμα τοῦ ἀφικέσθαι ἀποδιδόντος καὶ μηδ' ἀφιξεσθαι μέλλοντα τοῖς αὐτοῖς λόγοις ὑποδηλοῦντος ἀχθόμεθα μὲν διπλῆ μᾶλλον ἢ πρότερον, τὸ μὲν ὅτι σοὶ πονηρῶς οὕτως ἔχει τὸ σῶμα, ὡς μηδὲ ὀχεῖσθαι 10

L 100 δύνασθαι, οὗ καὶ σφόδρα εὐχόμεθα τὴν ὑγίειαν, τὸ δ' ὅτι καὶ οὐδ' ἐλπίζειν ἐστὶν ἔτι τὴν σὴν παρουσίαν. εἰ μέντοι σοὶ τοῦτο ἢ πρὸς ὑγείας συντήρησιν ἢ βλάβης ἀποτροπὴν συμβάλλοιτο, καὶ ἡμᾶς ἂν οὕτω παραμυθούμενον διαγάγοι.

Ἔστι γε μὴν καὶ τι ἕτερον, ὃ τῆς σῆς ἂν δέοιτο παρουσίας. τῷ γὰρ πρὸ 15 τοῦ νῦν ἔτει ἦκεν ἡμῖν ἐς χεῖρας βιβλίον τι τοῦ ἀναισθήτου Κρητὸς Γεωργίου πάσης κατὰ Πλάτωνος βλασφημίας μεστόν. ὃ δὴ εἰς τρία διηρημένον καὶ σύγκρισιν Ἀριστοτέλους καὶ Πλάτωνος ποιούμενον τὸν μὲν εὐφημίαις ἐξαίρει, Πλάτωνα δὲ τοῖς ἐξ ἀμαξῶν σκώπτει. ἐν μὲν οὖν τῷ πρώτῳ Ἀριστοτέλη μὲν πάσης παιδείας πατέρα, Πλάτωνα δὲ σοφίας ἀπάσης καὶ λόγων εἶδους παντὸς 20

V 37 ἀμαθῆ καλεῖ. ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τὰ μὲν Πλάτωνος δόγματα διασύρει καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ πολέμια εἶναί φησι, τὰ δ' Ἀριστοτέλους καὶ πάνυ συνωδᾶ. ταῦτα δ' ἐστὶ τὰ περὶ θείας ἐνότητος καὶ περὶ τριάδος καὶ περὶ κόσμου παραγωγῆς, Ἀριστοτέλους μὲν ἐκ τοῦ ὄλως μὴ ὄντος θελήσει μόνη Θεοῦ τὸν κόσμον παράγοντος, Πλάτωνος δὲ ἐκ τῆς πρώτης ὕλης, ὡς οἶεται. ἔτι τὰ περὶ ψυχῆς 25 καὶ περὶ προνοίας καὶ εἰμαρμένης. ἐν δὲ γε τῷ τρίτῳ περὶ τῶν ἡθῶν ἑκατέρου διαλαμβάνων Ἀριστοτέλη μὲν θαυμάζει, Πλάτωνα δὲ παντὸς μίμου, παρασίτου, ὀλέθρου ἀσελγέστερον βεβιωκένα διῶχυρίζεται, μέθην, μοιχείαν, παιδοφθορίαν, πάσαν ἀκολασίαν, τυραννίδα, ἀρπαγὰς, πᾶν αἰσχιστον, ῥητόν τε καὶ ἄρρητον αὐτῷ ἐγκαλῶν. ἐπεὶ δὲ λατινιστὶ καὶ πρὸς Λατίνους γέγραπται 30

L 100^v ταῦτα μὴ πάνυ τοι εἰδότας τὰ Πλάτωνος, σφόδρα δυσχεράνας ἐγὼ καὶ μισήσας τὴν τοῦ ἀμαθοῦς καὶ βδελυροῦ ἀνθρωπίου τούτου προαίρεσιν, τρία καὶ

7 ἐξαγγέλλοντος B ἐξαγγέλοντος L V | 23 ἐνότητος B ἐνώτητος L V | 28 διῶχυρίζεται B διῶχυρίζεσθαι L V | 31 τοι B τι L V

rions humanistische Beflissenheit ist der letzte Abschnitt des Briefes von Bedeutung, wo es sich um den Austausch von Büchern handelt.

Überlieferung: Rom, Cod. Vat. gr. 1416, fol. 140 v—143 (= B, saec. XV, bietet den besten Text); Bibl. Vallicellana Cod. gr. 189 (CVIII) n. 11 (ein loses Blatt aus späterer Zeit); Florenz, Bibl. Laur. Plut. 57, Cod. 33 fol. 99 v—101 (= L, saec. XV/XVI, nachlässig geschrieben mit vielen Fehlern); Wien, Cod. Phil. gr. 90, fol. 36 v—38 (= V, stammt aus L). — Den ungedruckten Brief gab ich erstmals heraus: Festschrift für H. Finke, Münster i. W. 1925, S. 365—367.

αὐτὸς ἕτερα κατὰ τῶν τριῶν τούτων συνέγραψα βιβλία οὐκ Ἀριστοτέλει ἐγκαλῶν, ἄπαγε τῆς τόλμης, ἀλλὰ Πλάτωνα τῶν ἀδίκων ἀπολυόμενος αἰτιῶν, εἰ δ' οὕτω δόξαν, ἵνα γνῶσι Λατῖνοι, εἰ ἄρα ἱκανὸς οὗτος τοῖν φιλοσόφῳιν κριτῆς. τῆς αὐτοῦ τῶν Πλάτωνος νόμων εἰς τὴν Λατίνων φωνὴν ἐρμηνείας
 5 παραβολὴν πρὸς αὐτὰ τοῦ Πλάτωνος ἐν τετάρτῳ λόγων πεποίημαι, ὅπου τοσοῦτων ἀμαρτημάτων ὄντων ὅσων καὶ λόγων τὰ μάλιστα καιριώτατα ἐκλεξάμενος οὐ δ' οὕτως ἐδυνήθη πλῆθος καὶ μῆκος ἐκφυγεῖν λόγων. ταῦτ' οὖν ἤδη συγγεγραμμένα προὔθειμην μὴ ἐκδοῦναι ὅλως, εἰ μὴ σὺ πρῶτον αὐτὰ ἀναγνοῦς ἐκδοτέα κρίνεις προσθεῖς τε καὶ ἀφελῶν, ἅπερ ἂν σοι δοκῆ, καὶ μάλιστα τό
 10 γε δευτέρον· ἐνθα περὶ τῶν εἰρημένων δογμάτων ὁ λόγος. τὰ γὰρ ἄλλα ἱκανῶς ἐμοὶ δοκεῖ ἔχειν ὡς ἐκ τῶν ἐνόητων. εἰ οὖν ἔτι ἐστὶν ἐλπίζειν τὴν σὴν ἀφίξιν, V 37^v ἀναμενοῦμεν· εἰ δὲ μὴ, ἢ ἐκδώσωμεν ὅπως δήποτε ἔχοντα· ἢ ἀντίγραφα σοὶ πέμψομεν τοῦ δευτέρου, εἴθ' οὕτως ὑπὸ σοῦ διορθωθὲν καὶ δοκιμασθὲν ἐξοίσομεν καὶ τοῖς ἄλλοις εἰς φῶς.

15 Μὴ οἴου δὲ με ταῦτα ὡς λόγον ἄλλως εἰπεῖν, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς ποιῆσθαι περὶ πολλοῦ. οὔτε γὰρ πάνυ τοὶ ἐσμεν τολμηροί, οὔτε σφόδρα ἑαυτοῖς θαρροῦμεν, ἄσμενοί τε τῶν βέλτιόν τι εἰδόντων ἀκούομεν. ὅθεν καὶ εἶποτέ σοι σχολή, ὡς φῆς, ἐπιστέλλοντι συμφιλοσοφεῖν ἡμῖν, τὰ μέγιστα ἡμῖν χαριῆ· οὐχ ὅτι λόγου τι ἄξιον τῶν ἐν γήρα θεωρημάτων εἰπεῖν ἔχομεν, ἀλλ' ὅτι τὰ
 20 σὰ ἀπορήματα εὐπορίας ἴσως τινὸς ἡμῖν αἴτια ἐσται· καὶ τι καὶ αὐτοὺς ἀναγκάσει προσθεωρεῖν, ἄλλως τε κἂν μὴ γυμνὰ τὰ ζητήματα γίνηται· ἀλλὰ καὶ τινὰς ἐφ' ἑκάτερα λόγους ἔχη, οἷς ἂν ἡμῶν τὴν διάνοιαν ἀπὸ τῶν πραγματικῶν, περὶ ἃ ἀσχολούμεθα, ἐπὶ θεωρίας ἐγείρειας, οἱ οὔτε πάνυ τοὶ εὐτυχοῦμεν, ὡς εἰδέναι διῖσχυρίζη, φιλοσοφεῖν μὴ δυνάμενοι, εἰ μὴ σὺ γε τὴν περὶ τὰ
 25 ἔξωθεν εὐθηνίαν εὐτυχίαν ἰδίως καλοῖης· οὔτε τὸ σῶμα εἰλικρινῶς ὑγιαίνομεν· λιθίασις γὰρ ἡμᾶς καὶ σφόδρα πιέζει, δι' ἣν σοὶ καὶ ταῦτα ἐκ τῶν αὐτοφυῶν ἐν Οὐίτερβίῳ λουτρῶν νοσηλευόμενοι γράφομεν.

Τῶν δὲ βιβλίων τὰ μὲν ἐμὰ κάτεχε, ἐφ' ὅσον ἂν βούλη, καὶ δι' ὅλης σου τῆς ζωῆς· ζώης δ' ἐπὶ μήκιστον καὶ μετ' ἐμέ· τὰ σὰ δὲ ἐκεῖνα μόνον, ὅποσα
 30 τὰς ἐρμηνείας περιέχει τῶν Ἀριστοτέλους περὶ ζώων ἱστορίας καὶ μορίων καὶ γενέσεως, λαβεῖν ἐφιέμεθα. πέμψον οὖν, ἵν' εἴδωμεν, τίσι Λατίνων ὀνόμασι τὰ τοσαῦτα καλεῖς πράγματα, καὶ ποίῳ ἀποδίδως ῥήματι ῥῆμα. τούτου γὰρ καὶ μόνου ἡμῖν χρεία. σοὶ δὲ οὐδὲ τούτου. ταχέως δὲ σοὶ ἀποπέμψομεν ταῦτα, ἀντίγραφα ποιησάμενοι, καθ' ἅπερ καὶ τῶν περὶ φυτῶν Θεοφράστου με-
 35 θερμηνεύσεων ἔχομεν ἀντίγραφα δὴ πεποιηκότες, τῶν ὀνομάτων ἕνεκα μόνον καὶ τῆς συνθήκης. Ὀριγένους δὲ τὰ κατὰ Κέλσου καὶ αὐτοὶ ἔχομεν, ὥστε V 38 πέμπειν ἥκιστα δεῖ. ὧν δὲ περὶ τὸ ἱερόν καὶ τὴν αὐτοῦ ἐπισκευὴν δέη, ἐπειδὴν εἰς Ῥώμην ἐπανήκωμεν, διαπραξόμεθα ὅσα γε δυνατά. ἔρρωσο.

1 βιβλία B βυβλία L V | 3 εἰ δ' οὕτω δόξαν B L] V εἰ δ' *deslendum curat* | 9 κρίνειας V *corr.* ex κρίνας B L | 11 ἔτι B] L V *om.* | ἐστίν] V *suprascrispsit* ἔστε | 17 ἄσμενοί τε . . . ἀκούομεν B] L V *om.* | 20 ἀναγκάσει B V ἀναγκάσε L | 32—33 τούτου γὰρ . . . οὐδὲ τούτου B] L V *om.* | 35 μεθερμηνεύσεων *scripsit* μεθερμηνεύσαι B L V